

Andrzej Meissner

Wkład Galicji w rozwój historii wychowania

Chowanna 2, 47-61

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 1998 [1999]	R. XLI (LII)	T. 2 (11)	s. 47—61
------------	--	-------------------------	-----------------	--------------	----------



Andrzej MEISSNER

Wkład Galicji w rozwój historii wychowania

Podjmując rozważania nad historią wychowania jako nauki, należy na wstępie zapytać o genezę i warunki jej rozwoju. Podobnie jak inne dyscypliny rozwijała się w określonym czasie i danej przestrzeni historycznej, którą wypełniały idee, instytucje i ludzie. Jeżeli te pytania odniesiemy również do ziem polskich, to zachodzi pytanie o analogię między rozwojem historii wychowania na ziemiach polskich i w Europie Zachodniej.

W rozwoju historii wychowania jako dyscypliny naukowej największą rolę odegrały Niemcy. Tutaj najwcześniej pojawiły się katedry pedagogiki, bo już pod koniec XVIII wieku (Halle 1779). Do połowy XIX wieku było na tym terenie już dziewięć takich katedr. Tutaj też zaczęto organizować wykłady z historii pedagogiki (Jena 1832). W ślad za tymi poczynaniami pojawiła się literatura, ujmująca zagadnienia pedagogiczne w aspekcie historycznym. Interesujące, że już pierwsze publikacje oprócz ujęć analitycznych miały charakter opracowań syntetycznych. Do takich właśnie można zaliczyć pracę Augusta Hermana Niemeyera pt. *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Erzieher*, wydaną jeszcze w 1796 roku. Pracę tę w Galicji bardzo dobrze znano, wykorzystywano ją w preparandach, a potem jeszcze w seminariach nauczycielskich. Przetłumaczona na większość języków europejskich, miała niezliczoną liczbę wydań. Godną podkreślenia jest również publikacja Christiana Schwarza pt. *Geschichte der Erziehung nach ihrem Zusammenhänge unter der Volkern* (1829). Do I wojny światowej pojawiła się na terenie Niemiec niezmiernie bogata literatura, obejmująca zarówno

podręczniki, prace syntetyczne, prace o charakterze źródłowym, materiały źródłowe czy wreszcie encyklopedie i bibliografie. Wystarczy wymienić takich autorów, jak np. P. Barth (1920), L. Keller (1862, 1890), F. Paulsen (1885), K. Schmid (1884—1902), T. Tupetz (1906) i F. Ziegler (1895).

Tworzenie podstaw naukowych historii wychowania możliwe było dzięki dość dobrze wypracowanym metodom badań historycznych. Szczególnie dużą wagę przywiązywano do gromadzenia i zabezpieczenia bazy źródłowej, stanowiącej podstawę warsztatu naukowego historyka, bez względu na przedmiot badań. Wyniknęły stąd pierwsze próby publikowania źródeł również z dziejów oświaty, co zapoczątkował zbiór pt. *Monumenta Germaniae Paedagogica*, wydany w 1884 roku. Było to przedsięwzięcie wydawnicze o dużym rozmachu, liczące 62 tomy materiałów z różnych okresów. Podobną wartość miały publikacje zawierające źródła drukowane, zwłaszcza dzieła klasyków, by wymienić tylko *Bibliothek der pädagogischen klassiker*, wydawane od 1869 roku i obejmujące 45 tomów.

Wydawnictwa źródłowe uzupełniały wydawnictwa informacyjne, tj. encyklopedie i bibliografie. W tej dziedzinie również prym wiodły Niemcy, gdzie zostało wydanych wiele encyklopedii pedagogicznych. Do najbardziej znanych można zaliczyć 11-tomowe wydawnictwo K. A. Schmida pt. *Encyklopedie des gesamten Erziehungs und Unterrichtswesen, bearbeitet von einer Anzahl Schulmänner und Gelehrten* (Gotha, wyd. 1: 1858—1870, wyd. 2: 1876—1887). Z nowszych encyklopedii największą popularność zyskała sobie W. Reina *Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik* (Langenzalza, wyd. 1: 1895—1898 — 7 tomów i wyd. 2: 1903—1910 — 10 tomów). Podobne encyklopedie zostały opracowane w Austrii (L o o s, 1906), Francji (R a y m o n d, 1865) i Anglii (M o o r e, 1911—1913).

W prowadzeniu prac badawczych ważną rolę odegrały bibliografie, czego przykładem jest francuskie wydawnictwo S. Silvy pt. *Essai d'une bibliographie historique de l'enseignement secondaire et supérieur en France avant la Révolution* (1894, reprint 1971).

Historiografia niemiecka w odniesieniu do dziejów oświaty szła w dwóch kierunkach: tworzenia dzieł monumentalnych i ukazywania ojczystej tradycji oświatowej. Monumentalizm miał świadczyć o potędze nauki niemieckiej i jej wiodącej roli w Europie. Z kolei ukazywanie rodzimej tradycji oświatowej miało kształtować tożsamość narodową, a zwłaszcza patriotyczne postawy nauczycieli, którzy w społeczeństwie niemieckim zostali uznani za wychowanków narodu. Stąd wysoka ranga historii wychowania i w ogóle nauk pedagogicznych w zakładach kształcenia nauczycieli.

Za przykładem Niemiec poszły inne kraje europejskie, jak np. Francja, Włochy czy Austria. We Francji wiodącą rolę w tym zakresie odegrał Gabriel Compayré, który podjął wysiłek na rzecz wypracowania rodzimej historii wychowania, niezależnej od obcych wzorów. Wyrażał opinię, że pedagogika nie jest wyłączną domeną Niemiec, dlatego należy budować podstawy

własnej teorii i historii wychowania. Na takiej dopiero bazie można tworzyć podwaliny ojczywej oświaty, co jest obywatelską powinnością każdego badacza. Jeżeli w działalności naukowej — mówił Compayré (za: Compere, 1995) — uwzględnimy nadto hasła pozytywizmu, pozwoli to zbudować solidne podstawy francuskiej pedagogiki i historii wychowania. Jego praca pt. *Histoire critique der doctrines des l'education en Frances depuis siezieme siecle* (Paris 1879) stanowiła na tym etapie rozwoju historii wychowania największe osiągnięcie historiografii francuskiej. Również we Włoszech i Hiszpanii obserwujemy próby tworzenia własnej historii oświaty, czego przykładem jest obszerna publikacja Guiseppe Manacorda pt. *La Storia della scuola in Italia*, wydana w Rzymie w 1914 roku, oraz Manuela Bartolomégo Cossia pt. *La ensenanza primaria en Espana*, wydana w Madrycie w 1897 roku (wyd. 2 — 1915).

Pod wpływem literatury niemieckiej pozostawała natomiast historiografia austriacka, która nie miała jednak znaczących osiągnięć. Najbardziej znane było opracowanie W. Zenza, F. Franka i E. Siegerta pt. *Geschichte der Pädagogik* (Wiedeń 1910). Tym szlakiem poszła również czeska historia wychowania, mająca swego przedstawiciela w osobie G. Lindnera.

Dzięki tak bogatej literaturze, nagromadzonej w większości krajów europejskich, historia wychowania zaczęła wyodrębniać się ze wspólnego pnia i tworzyć własną dziedzinę badań historycznych, obok historii gospodarczej, historii prawa, historii sztuki itp. Tak więc u swych narodzin historia wychowania nie była związana z naukami pedagogicznymi, bo te się dopiero kształtowały, lecz z historią, co niosło za sobą określone konsekwencje metodologiczne.

Koncepcje badań historycznych rozwinęły się pod koniec XIX wieku, m.in. pod wpływem W. Windelbanda i H. Rickerta — przedstawicieli badeńskiej szkoły neokantyzmu. Jeszcze w XVIII wieku E. Kant dowodził, że człowiek jest istotą, która musi być edukowana, a człowiek staje się tym, kim jest, tylko dzięki edukacji. Okazuje się tylko rezultatem, efektem procesów edukacyjnych. W związku z tym wychowanie, jako proces przekazywania wartości, stało się integralnym składnikiem, elementem procesu dziejowego, a tym samym przedmiotem ludzkiego poznania, w tym również badań historycznych. Ten właśnie punkt widzenia upowszechniali przedstawiciele szkoły badeńskiej, którzy rzeczywistość dzielili na fakty i procesy fizyczne, przyrodnicze, historyczne i psychiczne. Istnieje zatem różnica między przedmiotem badań nauk idiograficznych i nomotetycznych. Historia wraz z naukami pokrewnymi została zaliczona do nauk idiograficznych, tzn. opisujących i wyjaśniających konkretne fakty i zdarzenia, jednak bez formułowania i uzasadniania praw naukowych. Cała wiedza historyczna mieścić się miała w warstwie faktograficznej, co pozwalało jedynie rejestrować tę rzeczywistość, określać jej przymioty. W odróżnieniu od takiego podejścia nauki

nomotetyczne, jak np. przyrodoznawstwo, oprócz opisu są w stanie formułować ogólne prawidłowości, co zapewnia tym naukom wyższą rangę. Tak działo się w pierwszej fazie kształtowania się koncepcji badań historycznych. Rzutowało to oczywiście na charakter prac historyczno-pedagogicznych, które były bardziej opisowe niż wyjaśniające i bardziej faktograficzne niż syntetyczne.

Dużym krokiem w rozwoju metodologii nauk historycznych była koncepcja W. Diltheya — filozofa i metodologa nauk humanistycznych, który podstawowe zadanie nauk historycznych upatrywał w ujmowaniu badanych zjawisk w szerszym kontekście, z uwzględnieniem kulturowego aspektu tych zjawisk. Jeżeli przedmiotem badań historycznych jest świat spraw ludzkich, to właśnie historia wychowania zajmuje się zjawiskami istotnymi z punktu widzenia społecznego. Są to rzeczy i zjawiska związane z wychowaniem, w których odbijają się różne przejawy ludzkiej aktywności, mające związek z życiem społecznym, politycznym, ekonomicznym, wreszcie z nauką i kulturą (M a j o r e k, 1987). Przykładem takiego podejścia badawczego mogą być prace W. Müncha, jak np. *Kultura i wychowanie*, w których uważał, że przeszłość i terażniejszość wychowania należy ściśle łączyć z zagadnieniami kultury.

Tak więc historycy wychowania koncentrowali się początkowo na genetyczno-opisowym ujmowaniu zjawisk o wychowaniu, a dopiero później podejmowali próby szerszego rozpatrywania badanych zjawisk oświatowych. Przedmiotem zainteresowań były poglądy wybitnych przedstawicieli myśli pedagogicznej. Prace te miały na celu ukazać najbardziej znaczące osiągnięcia rodzimej myśli edukacyjnej i oddać hołd ich twórcom. Takie podejście prezentują m.in. prace niemieckie, francuskie czy angielskie o J. Komeńskim, J. Locke'u, H. Pestalozzim, F. Froebliu, F. Herbarcie (*Johann Arnos Comenius* [...], 1892; B a h r d t, 1870; C o l e 1907; C o m p a y r é, 1904; S t r ü m p e l l, 1894). Dopiero pod koniec XIX wieku zaczęto w większym stopniu uwzględniać dzieje instytucji oświatowych, zwłaszcza tych, które odegrały znaczącą rolę w rozwoju życia społecznego. Stąd np. zainteresowanie szkolnictwem średnim i wyższym (K a u f m a n n, 1888—1896; D e n i f l e, 1885). Oprócz dzieł poświęconych epoce starożytnej, do której chętnie sięgano, szukając inspiracji pedagogicznych (B o h a l t a, 1895), coraz częściej podejmowano też problemy z dziedziny najnowszej historii wychowania. Na uwagę zasługują prace o szkolnictwie ludowym, co wiązało się z intensywnym rozwojem oświaty elementarnej i jej społeczną rolą (W e i s s, 1904; A d a m s o n, 1914; B r o u a r d, 1908). Podjęto też pierwsze próby ukazania historii nauk pedagogicznych, czego przykładem jest praca K. Kehra pt. *Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichts* (1997).

Na takim właśnie etapie swojego rozwoju historia wychowania zaczęła docierać na teren Galicji. Przejmowanie wzorów niemieckich, austriackich, czy czeskich było rzeczą naturalną, gdyż Galicja należała do niemieckiego

obszaru językowego i docierała tu literatura fachowa zarówno w wydaniu oryginalnym, jak i w tłumaczeniu na język polski. Zainteresowanie problematyką historyczno-pedagogiczną nie było uwarunkowane czynnikami *stricte* naukowymi, lecz dydaktycznymi. Otóż bezpośrednio po uzyskaniu autonomii Rada Szkolna Krajowa podjęła pracę nad zreformowaniem szkolnictwa, w tym również zakładów kształcenia nauczycieli. Zorganizowane w 1874 roku seminaria nauczycielskie miały w swoim programie pedagogikę z ćwiczeniami praktycznymi, która obejmowała elementy psychologii, pedagogikę ogólną, dydaktykę, organizację szkolnictwa i historię wychowania¹. Celem nauczania historii wychowania było zaznajomienie kandydatów w sposób możliwie przystępny z najwybitniejszymi przedstawicielami myśli pedagogicznej oraz z najważniejszymi osiągnięciami szkolnictwa ludowego, ze szczególnym uwzględnieniem Austrii i kraju rodzinnego. W związku z tym należało w szybkim tempie przygotować podręczniki jako podstawową pomoc dydaktyczną, umożliwiającą realizację tego działu pedagogiki. Nie wdając się w analizę tych podręczników, co zostało już wcześniej przeprowadzone (Meissner, 1989), należy jedynie przypomnieć ich autorów. Byli to A. Łuczkiwicz (1872), W. Seredyński (1881), F. Majchrowicz (1901). Te trzy pierwsze opracowania zostały następnie uzupełnione zarysami dziejów oświaty autorstwa M. Bielskiej (1890) i K. Królińskiego (1907). Już pierwsze podręczniki do historii wychowania, co szczególnie widać w odniesieniu do pracy W. Seredyńskiego pt. *Rys dziejów wychowania w biografjach i szkicach, ze szczególnym uwzględnieniem szkoły ludowej w Austrii i w Polsce dla użytku seminariów nauczycielskich*, noszą na sobie piętno historiografii niemieckiej. Wystarczy tu przytoczyć opracowanie L. Kellnera pod podobnym tytułem: *Dzieje wychowania w szkicach i obrazach, ze specjalnym uwzględnieniem szkolnictwa ludowego* (1862).

Dla naszych rozważań istotne jest ukazanie roli tych podręczników w kształtowaniu się koncepcji historii wychowania. Już A. Łuczkiwicz wyodrębnił historię wychowania z innych dziedzin historii i stwierdzał, że dzieje omawianych zjawisk wiążą się ściśle z dziejami rodu ludzkiego. W. Seredyński w przedmowie do swojego podręcznika pisze, że historia wychowania wskazuje na to, „jak terażniejszość rozwijała się z przeszłości”. Zadaniem tej nauki jest ukazanie poglądów pedagogicznych poszczególnych przedstawicieli oraz różnych ustrojów szkolnych. Jeszcze precyzyjniej określił historię wychowania F. Majchrowicz (1907), stwierdzając, że ma ona za zadanie „przedstawić w sposób systematyczny rozwój poglądów na cele i środki wychowania, a zarazem nakreślić obraz tych prób i usiłowań, jakie rozmaite narody w różnych czasach podejmowały w zakresie praktycznego

¹ W 3-letnich seminariach nauczycielskich historia wychowania występowała na kursie II, a w 4-letnich na kursie IV.

nauczania młodzieży”. Jednocześnie dzieli tę naukę na dwie części, ściśle ze sobą powiązane, tj. historię pedagogii teoretycznej i praktycznej. Pierwsza rozważa cele i środki wychowania, druga traktuje o dziejach wychowania prywatnego i publicznego. Autor sytuuje tę naukę w historii cywilizacji, a więc zgodnie z Diltheyowską koncepcją dziejopisarstwa. Większość autorów polskich podręczników do historii wychowania wyodrębnia dwa jej zasadnicze działy, tj. dzieje myśli edukacyjnej i dzieje placówek oświatowych, co stanowiło bardziej precyzyjne określenie pola badawczego.

Dalsze precyzowanie historii wychowania jako nauki stało się możliwe w momencie, gdy wyszła ona poza ciasny krąg przedmiotu nauczania i stała się również dziedziną badań. Po raz pierwszy na historię wychowania spojrział właśnie w ten sposób A. Karbowski (1900), który na Zjeździe Historyków Polskich (Kraków 1900) mówił, że powinna badać dzieje szkół, wychowania i nauki jako zjawisk należących do podstawowych gałęzi cywilizacji. Z rozwojem cywilizacji i kultury wiązał historię wychowania A. Danysz (1910), podkreślając ich wzajemny związek.

Można zatem powiedzieć, że na przełomie XIX i XX wieku wykrystalizowało się na ziemiach polskich współczesne rozumienie historii wychowania jako nauki stanowiącej część szeroko rozumianych dziejów kultury. Ma ona swój specyficzny przedmiot badań i ważne do spełnienia zadania. A. Karbowski zwrócił uwagę nie tylko na funkcje poznawcze, oparte na rekonstruowaniu przeszłości, i funkcje praktyczne, związane z kształceniem nauczycieli, ale przede wszystkim na funkcje społeczne. Podobnie, jak to czyniono na Zachodzie, mówił o roli tej nauki w kształtowaniu świadomości narodowej nie tylko nauczycieli, lecz również młodzieży. Podkreślał szczególnie potrzebę emocjonalnego wiązania nauczycieli z polskimi tradycjami oświatowymi, by na tej podstawie można było budować własny system edukacyjny. Ma to być narodowa historia oświaty, podobnie jak to uczynili Niemcy czy Francuzi.

O narodowy charakter historii wychowania upomniała się, oprócz A. Karbowski, również M. Bielska (1890), pisząc: „[...] odkryjmy popioły, którymi pamięć ich zasypała, wyciągnijmy ich z zapomnienia i przypomnijmy światu, że nasz kraj posiada filozofów i pedagogów”.

Krystalizowanie się historii wychowania jako nauki musiało się ostatecznie dokonywać na uniwersytetach. Wprowadzano ją do sal uniwersteckich w Galicji z wielkimi oporami. Na Uniwersytecie Jagiellońskim wykłady z dziejów oświaty mieli sporadycznie J. Kremer, M. Straszewski, T. Ziemia, L. Kulczyński. Z kolei na Uniwersytecie Lwowskim zajęcia takie prowadzili K. Twardowski, A. Danysz i B. Mańkowski. Tematyka wykładów ograniczała się do wybranych zagadnień, bez całościowego spojrzenia na dzieje oświaty czy myśli pedagogicznej. Zmianę w tym zakresie zapowiadało uzyskanie przez A. Karbowski w 1905 roku habilitacji w zakresie historii wychowania.

Tym samym tę dziedzinę wiedzy niejako oficjalnie uznano za dyscyplinę uniwersytecką. A. Karbowski uzyskał prawo do prowadzenia systematycznych wykładów z pedagogiki i historii wychowania, które, jak wykazała praktyka, cieszyły się rosnącym zainteresowaniem². Pozostawała jeszcze sprawa utworzenia katedry pedagogiki względnie historii wychowania. Władze Wydziału Filologicznego nie przejawiały w tym zakresie większej inicjatywy. W tej sytuacji z pewnymi propozycjami wystąpiła młodzież akademicka, która pod przewodnictwem Z. Kukulskiego zawiązała w 1913 roku Koło Pedagogiczne UJ, mające na celu „samoprzyprowadzenie się do zawodu nauczycielskiego”. Na łamach redagowanego pisma pt. „Którzy idziemy” Kukulski postulował utworzenie katedr pedagogiki i dydaktyki oraz dziejów edukacji narodowej. Był to rezultat dyskusji, jaka w czerwcu 1913 roku została podjęta na ogólnopolskim wiecu studenckim. W artykule pt. *W sprawie zwyczajnej Katedry Pedagogiki i Dydaktyki oraz Katedry Dziejów Edukacji Narodowej na Uniwersytecie Jagiellońskim* Kukulski (1913) dowodził, że obowiązkiem studentów i przyszłych nauczycieli jest „gruntowne zbadanie i poznanie celów edukacyjnych chwili bieżącej, by pogłębić dyskusje toczone nad różnymi formami szkolnymi”. A. Karbowski gorąco popierał te postulaty, które zresztą sam wysuwał od kilkunastu lat. Jeszcze w 1900 roku na wspomnianym Zjeździe Historyków powoływał się na doświadczenia niemieckie w tym zakresie. Na przykład w 1893/1894 roku na 35 uniwersytetów 21 miało systematyczne wykłady i oddzielne katedry (K a r b o w i a k, 1900). Apel Karbowskiego nie spotkał się z zainteresowaniem profesury, skutkiem czego sprawa katedry historii wychowania na UJ pozostawała nierozstrzygnięta. Połowiczne działania w tym zakresie podjął Wydział Filozoficzny, który stanął przed dylematem, kto ewentualną katedrę powinien objąć: L. Kulczyński, od lat osiemdziesiątych XIX wieku prowadzący wykłady z pedagogiki i historii wychowania, czy A. Karbowski. Pierwszy był reprezentantem urzędowej pedagogiki i miał większą szansę na uzyskanie katedry. Z kolei drugi przewyższał Kulczyńskiego dorobkiem naukowym i większą aktywnością badawczą, lecz był przybyszem z Wielkopolski, a ponadto reprezentował bardziej nowoczesne poglądy pedagogiczne, które nie zawsze spotykały się z aprobatą władz szkolnych. W sytuacji, kiedy dla nauk pedagogicznych można było uzyskać tylko jedną katedrę, Wydział Filozoficzny zaproponował przyznania obydwu docentom tytułu profesora nadzwyczajnego. Cała sprawa nie została pozytywnie załatwiona i znalazła swój finał dopiero w wyzwolonej Polsce.

Akademia Umiejętności, jedyna instytucja naukowa, która poza uniwersytetami mogła podejmować badania w zakresie historii wychowania, jeszcze w latach siedemdziesiątych XIX wieku powołała do życia Komisję do Badania Dziejów Literatury i Oświaty. Szczegółową ocenę działalności

² Sylwetkę A. Karbowskiego opisał w swych artykułach H. Barycz (1961, 1969).

tej Komisji przeprowadził J. Hulewicz (1960, 1974) w dwóch obszernych rozprawach, dlatego pomija się znane już stwierdzenia na ten temat. Można jedynie przypomnieć, że z Akademią Umiejętności współpracowało wielu znanych twórców badań historycznych, którzy podjęli sporo ciekawych inicjatyw badawczych. Akademia i wspomniana wcześniej Komisja nie mogła jednak zastąpić uniwersyteckiej katedry, a tym samym — zapewnić historii wychowania odpowiedniej rangi naukowej.

Historia wychowania, wyłoniona z nauk historycznych, poszukująca swego miejsca wśród dyscyplin humanistycznych, musiała też wypracować własną metodologię. Jako dziedzina wiedzy osadzona w naukach historycznych sięgała przede wszystkim do wypracowanych już w tej dziedzinie rozwiązań. Należy zaznaczyć, że w XIX wieku, a zwłaszcza u jego schyłku, historia znacznie rozszerzyła możliwości badawcze dzięki temu, że poczyniła duże postępy w dziedzinie metodologii. Dla rodzimych nauk historycznych zasadniczą kwestią było gromadzenie i zabezpieczanie źródeł do dziejów Polski, które wydawane drukiem stanowiły podstawowy warsztat badawczy. W większym niż dotąd stopniu zaczęto zajmować się właśnie zabezpieczaniem dokumentów, dzięki czemu zaczęły tworzyć się zręby placówek archiwalnych. Również historycy wychowania podjęli tego typu prace jeszcze w latach siedemdziesiątych XIX wieku w ramach Komisji do Badania Dziejów Literatury i Oświaty Akademii Umiejętności. Jej organem było „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, na łamach którego ukazało się wiele cennych źródeł do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wileńskiego Komisji Edukacji Narodowej oraz dziejów oświaty w XVII i XVIII wieku. Ponadto ukazało się sporo oddzielnych wydawnictw, jak np. J. Czubka pt. „Archiwum Filomatów” (cz. 1: *Korespondencja z lat 1815—1823*, Kraków 1913; cz. 2 wyszła w 1920).

Tworzeniem warsztatu badawczego, zdaniem Karbowiaka, miało się również zająć Towarzystwo Historyków i Przyjaciół Szkół i Nauki Polskiej. Również w tym wypadku autor powoływał się na wzory niemieckie, bo od roku 1890 działało tam Gessellschaft für deutsche Erziehungs und Schulgeschichte, które wydawało periodyk pt. „Doniesienie Towarzystwa Niemieckiej Historii Wychowania i Szkolnictwa” (1891) przekształcone w „Czasopismo Historii Wychowania i Nauk” (1911) (Compere, 1995). Zadaniem tego Towarzystwa miało być m.in. zabezpieczenie źródeł, wydawanie materiałów, zorganizowanie muzeum szkolnego, w ogóle upowszechnianie idei edukacji narodowej wśród nauczycieli. Karbowiak dużo miejsca poświęcał też utworzeniu muzeum szkolnego, opierając się na wzorcach niemieckich, angielskich, francuskich czy hiszpańskich³. Sprawę tę K a r b o w i a k (1901) upowszechniał również na łamach „Muzeum”, publikując m.in. *Materiały ilustracyjne do dziejów pedagogii i szkół w Polsce*.

³ Pierwsze muzeum szkolne powstało w Stuttgarcie w 1841 roku.

Podjęmowane przez Karbowiaka działania nie zyskały szerszego odzewu. Grono profesorskie Krakowa nie doceniało jego wysiłków, a jego pracom zarzucało niedociągnięcia natury warsztatowej. Ponadto Karbowiak nie potrafił wokół siebie skupić podobnych mu entuzjastów, stąd samotnie podejmowane przez niego inicjatywy zdane były na niepowodzenie.

W zasadzie poza powołaniem Muzeum Szkolnego w 1903 roku wszystkie inne postulaty Karbowiaka, takie jak: powołanie wspomnianego Towarzystwa, zorganizowanie oddzielnej Komisji Historii Oświaty AU, systematyczne prowadzenie badań i wydawanie źródeł, czy też powołanie na UJ katedry historii wychowania, nie zostały zrealizowane.

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, w krystalizowaniu się historii wychowania jako dyscypliny naukowej wiodącą rolę odegrał A. Karbowiak, zwłaszcza po 1900 roku. Ale oprócz Karbowiaka w krakowskim środowisku naukowym można wymienić wiele osób, podejmujących problematykę historyczno-pedagogiczną. Wprawdzie ludzie ci związani byli z innymi dyscyplinami naukowymi, jednak wnieśli znaczący wkład w rozwój tej dziedziny wiedzy. Wśród nich należy wymienić m.in. J. Szujskiego, K. Morawskiego, ks. J. Fijałka, W. Wisłockiego, L. Janowskiego, A. Wrzoska. O ich dokonaniach naukowych w dziedzinie historii oświaty pisał m.in. J. Hulewicz (1974). W ośrodku lwowskim na pierwsze miejsce wysunął się A. Danysz, wnikliwy badacz, podejmujący problemy historyczne, jak i *stricte* pedagogiczne⁴.

Jest rzeczą interesującą, że w rozwoju historii wychowania w dużym stopniu uczestniczyli nauczyciele szkół średnich, seminariów nauczycielskich, a nawet szkół ludowych. To właśnie nauczyciele gimnazjalni przejawiali duże zainteresowanie dziejami lokalnych instytucji oświatowych, gromadzili źródła, zabezpieczali archiwa szkolne. Publikowali artykuły i rozprawy naukowe na łamach sprawozdań szkolnych i czasopism pedagogicznych, zwłaszcza „Szkoly”, „Muzeum”, czy „Rodziny i Szkoły”. Z cenną inicjatywą wystąpiło „Muzeum”, wydając w oddzielnych tomach wyniki badań historyków wychowania.

Do nauczycieli gimnazjalnych, zajmujących się historią szkolnictwa, należy zaliczyć m.in. F. Majchrowicza (Drohobycz), J. Leńka (Tarnów), T. Gerstmana (Lwów), K. Krotoskiego (Nowy Targ), M. Maciszewskiego (Tarnopol), E. Piaseckiego (Lwów) i innych. Oczywiście, przykłady można mnożyć. Wyniki tych rozważań należałoby przedstawić w oddzielnym artykule. W sumie jednak prace te miały na ogół charakter przyczynkarski, rejestrowały najczęściej fakty bez pogłębionej analizy i szerszego ujmowania zagadnień. Na uwagę zasługują dopiero badania naukowe zapoczątkowane przez dwóch młodych nauczycieli gimnazjalnych — S. Kota w Krakowie i S. Łempickiego

⁴ O A. Danyszu ukazały się, jak dotąd, tylko informacje encyklopedyczne. Brakuje szerszego opracowania jego poglądów i dorobku naukowego.

we Lwowie. Ich prace naukowe, sięgające w głąb, oparte na starannie zebranych materiałach rodzimych i zagranicznych, podnosiły rangę historii wychowania. Niepodważalną zasługą wymienionych autorów było osadzenie badanych zagadnień w kontekście stosunków politycznych i społecznych. Dzięki temu zjawiska te nabierały właściwego wymiaru, jako ważne składniki procesu dziejowego, a nie tylko jako mało znaczące fakty, pozostające na marginesie życia społecznego.

Należy też zwrócić uwagę na kadrę seminariów nauczycielskich, która z racji swej profesji miała szczególny obowiązek podejmowania badań historyczno-pedagogicznych. Jak już wcześniej wspomniano, to właśnie nauczyciele szkół pedagogicznych byli autorami podręczników do historii wychowania. Spod ich pióra wyszły dziesiątki artykułów, rozpraw i różnego rodzaju prac, rozrzuconych w czasopiśmie i oddzielnych wydawnictwach. Opracowaniom tym można oczywiście stawiać zarzuty natury merytorycznej i metodologicznej, ale odegrały one niewątpliwie ważną rolę w popularyzowaniu wiedzy historycznej wśród przyszłych nauczycieli i w kształtowaniu emocjonalnego stosunku do rodzimej edukacji.

Wśród nauczycieli seminarijnych najbardziej twórczy okazał się Mieczysław Baranowski — dyrektor seminarium żeńskiego we Lwowie, współredaktor „Rodziny i Szkoły”, autor licznych prac z higieny szkolnej, metodyki nauczania, pedagogiki porównawczej i historii wychowania. W artykułach, systematycznie zamieszczanych na łamach „Szkoły” i „Rodziny i Szkoły”, zajmował się dziejami szkolnictwa ludowego w Galicji w XVIII i XIX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem miasta Lwowa. Między innymi opublikował takie artykuły, jak *Szkoła lwowska przed stu laty* („Szkoła” 1893), *Szkoły lwowskie przed sześćdziesięciu laty* („Szkoła” 1895), *Pogląd historyczny na rozwój frekwencji młodzieży w szkołach ludowych lwowskich od roku 1841 do roku 1870* („Szkoła” 1895), *Pogląd na rozwój szkolnictwa w mieście Lwowie po roku 1827* („Szkoła” 1893). Wartość źródłową mają szczególnie *Materiały do historii szkolnictwa galicyjskiego*, które były cyklem artykułów poświęconych głównie szkolnictwu ludowemu we Lwowie („Szkoła” 1894—1895). Podsumowaniem dorobku w tej dziedzinie była obszerna rozprawa *Historia szkolnictwa ludowego*, zamieszczona w wydawnictwie *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870—1895* (Lwów 1896).

Oprócz Baranowskiego problematyką szkolnictwa ludowego w Galicji podejmowali również Z. Sawczyński (1892), dyrektor Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego we Lwowie, i W. Świechło (1894, 1895) (PSNM w Tarnopolu). Brat Mieczysława Bolesław Baranowski — krajowy inspektor szkolny, poświęcił wiele uwagi dziejom kształcenia nauczycieli. W swoich publikacjach starał się ukazać genezę i początki seminariów nauczycielskich w okresie 25-lecia istnienia tych placówek. Na uwagę zasługuje praca pt. *Seminaria nauczycielskie w Galicji. Pogląd na powstanie i rozwój*

seminariów nauczycielskich w Galicji w pierwszym dwudziestopięcioleciu ich istnienia (Lwów 1894). W wydawnictwie jubileuszowym, wydanym z okazji czterćwiecza istnienia seminariów zamieścił rozdział pt. *Pogląd na rozwój seminariów nauczycielskich w Galicji w okresie od roku 1871—1891*. Wszystkie publikacje pisane są z pozycji pracownika RSK i stanowią bardziej wyraz aprobaty dla dokonań tej instytucji w zakresie kształcenia nauczycieli, niż obiektywne spojrzenie na dzieje tych placówek.

Oprócz opracowań historii instytucji oświatowych spotykamy też prace na temat myśli edukacyjnej. Odgrywały one ważną rolę w upowszechnianiu obcych i rodzimych osiągnięć w dziedzinie teorii nauczania i wychowania. Na łamach czasopism pedagogicznych pokazywały się mniej lub bardziej obszerne artykuły poświęcone J. A. Komeńskiemu, H. Pestalozzemu, F. Herbartowi, F. Foersterowi. Szczególne miejsce w literaturze pedagogiczno-historycznej zajmował F. Herbart, którego poglądy uznane były za urzędowy kanon pedagogiki galicyjskiej. W związku z tym zachodziła potrzeba wyjaśniania podstawowych założeń herbartyzmu. Możliwe było to dzięki pracom L. S o w y (1909), a przede wszystkim ks. W. Gadowskiego, który obok L. Kulczyckiego czy A. Danysza był propagatorem idei niemieckiego pedagoga. Na uwagę zasługuje *Wychowanie młodzieży i Herbarcjonizm* (wyd. 1: Kraków 1887, wyd. 2: Kraków 1888). W „Dwutygodniku Katechetycznym i Duszpasterskim” opublikował natomiast dwa teksty, tj. *Herbart Jan Fryderyk* (1897) i *Psychologia Herbart* (1898). Znacznie więcej opracowań zostało poświęconych polskiej myśli edukacyjnej, zwłaszcza w XVIII i XIX wieku, a więc zarówno instytucjom, jak i poszczególnym działaczom. Publikacje te miały z reguły charakter rocznicowy i związane były ze 100-letnią rocznicą powstania Komisji Edukacji Narodowej i 100-leciem śmierci G. Piramowicza, H. Kołłątaja i T. Czackiego. O KEN i jej działaczach pisali m.in. A. Kuliczkowski (1869) (PSNM we Lwowie), F. Falkiewicz (1901) (PSNM w Tarnopolu), S. Udziela (1892) (PSNM w Tarnowie), S. Zaleski (1912) (PSNM w Krakowie), A. Mikułski (1912) PSNM w Krakowie) i inni.

Publikacje poświęcone reformom oświatowym i myśli edukacyjnej epoki oświecenia miały swoistą wymowę, stawały się bowiem dla środowiska nauczycielskiego źródłem refleksji nad polskimi dokonaniem oświatowymi, jak też punktem odniesienia w ocenie aktualnego stanu szkolnictwa galicyjskiego.

Kiedy analizuje się dorobek naukowy w zakresie historii wychowania, zarówno kadry profesorskiej, jak i nauczycieli poszczególnych szczebli kształcenia, nasuwa się kilka wniosków.

1. W zdecydowanej większości były to prace poświęcone rodzimym dziejom oświaty, co w warunkach niewoli miało służyć również budowaniu tożsamości narodowej. Podobnie jak na Zachodzie, można mówić o narodowej historii edukacji.

2. W dorobku naukowym spotykamy głównie prace o charakterze przyczynkarskim i sprawozdawczym. W odróżnieniu od historiografii zachodniej Europy brakuje opracowań syntetycznych, dzieł naukowych, zawierających analizę szerszych zagadnień. Takich prób mamy stosunkowo niewiele, by wymienić opracowania K. Morawskiego, A. Karbowiaka, S. Kota czy L. Janowskiego. A. Karbowiak miał ambicję całościowego ujęcia dziejów oświaty narodowej, ale tylko częściowo zrealizował swoje zamierzenia, wydając *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*. To 2-tomowe dzieło obejmowało historię szkolnictwa od wczesnego średniowiecza do XV wieku. Mimo zapowiedzi tom trzeci nie ukazał się.

3. Wszystkie prace miały z reguły charakter źródłowy i oparte były na archiwaliach polskich, ale również na zagranicznych, co pozwalało na bardziej wszechstronne ujmowanie badanych zjawisk.

4. Oprócz prac poruszających zagadnienia o charakterze bardziej uniwersalnym spotykamy bardzo dużo opracowań poświęconych regionalnej historii szkolnictwa. Miało to duże znaczenie dla ożywienia ruchu naukowego w ośrodkach prowincjonalnych i budowania „małych ojczyzn”, dumnych ze swej tradycji oświatowej.

5. Problematyka badawcza obejmowała w zasadzie wszystkie epoki, od średniowiecza poczynając, a na XIX wieku kończąc. Szczególne miejsce zajmowały rozważania nad Komisją Edukacji Narodowej, zwłaszcza w kontekście uroczystości 100-lecia jej założenia. Na uwagę zasługują prace z historii najnowszej, a więc poświęcone czasom porozbiorowym.

Pod koniec XIX wieku dorobek pisarski, obejmujący dzieje oświaty i wychowania, charakteryzuje się różnorodnością publikacji. Były to podręczniki, prace monograficzne, prace zbiorowe, artykuły, recenzje, opracowania informacyjne. Liczne były też opracowania materiałów źródłowych, przeznaczone dla celów naukowych i dydaktycznych. Tę ostatnią grupę reprezentowała *Historia wychowania ze źródeł czerpana. Podręcznik pedagogiczny dla użytku seminariów nauczycielskich, nauczycieli i ludzi zajmujących się wychowaniem* autorstwa F. Bizonia.

Nagromadzony dorobek wydawniczy stawał się z roku na rok coraz bogatszy i trudny do ogarnięcia, zachodziła więc konieczność opracowania bibliografii. Początkowo w czasopismach pedagogicznych zamieszczane były przeglądy nowości, względnie rejestry ukazujących się prac w danym roku. Taki mniej więcej charakter miała rejestracja bieżących wydawnictw za lata 1877—1881, zamieszczona przez W. Wisłockiego (1878, 1882) na łamach „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”. W tym czasie zostały też podjęte pierwsze prace nad bibliografią specjalistyczną, obejmującą tylko wydawnictwa z dziedziny pedagogiki i historii wychowania. Wprowadził K. Estreicher wydawanie *Bibliografii polskiej*, W. Wisłocki zaś wydawanie *Przewodnika bibliograficznego*, lecz nie zaspokajało to potrzeb historyków

oświaty. W opracowaniu bibliografii pedagogicznej podstawową rolę odegrał A. Karbowski, który wraz z synem Michałem zebrał całość piśmiennictwa pedagogicznego od XVI wieku w 1916 roku⁵. Mimo usilnych starań bibliografia ta nie została opublikowana ze względu na negatywną opinię Akademii Umiejętności, która m.in. zwróciła uwagę na mało przejrzystą konstrukcję i liczne jej błędy. Fragment owej bibliografii ukazał się we Lwowie w 1920 roku pt. *Bibliografia pedagogiczna za lata 1910—1920*. Szersze omówienie tej problematyki dokonał S. Moździeń (1993) w artykule pt. *Warsztat bibliograficzny historyka oświaty*.

W każdym razie podjęcie prac nad bibliografią, obok takich działań, jak gromadzenie i zabezpieczanie źródeł, wydawanie materiałów archiwalnych, zorganizowanie muzeum szkolnego, wydawanie podręczników, stało się kolejnym krokiem do budowania historii wychowania jako dyscypliny naukowej i jej metodologicznych podstaw.

Reasumując rozważania, można jeszcze raz podkreślić, że historia wychowania przeszła swoistą ewolucję — od przedmiotu nauczania do dyscypliny naukowej z własną problematyką badawczą, specyficznymi celami i sposobami ich realizacji. W XIX wieku zaczęła się wyodrębniać, stając się jedną z dziedzin nauk historycznych, ale jednocześnie wyraźnie ewoluowała w kierunku pedagogiki, bo przecież tej nauce miała służyć. Na podstawie tych założeń, które zostały wypracowane w okresie zaborów, historia wychowania weszła w nowy etap rozwoju po odzyskaniu niepodległości. Zagadnienia te znalazły swoich autorów w cytowanych pracach S. Łempickiego, J. Hulewicz, S. Kota, K. Mrozowskiej, H. Barycza i innych⁶.

⁵ A. i M. Karbowski: *Polska bibliografia pedagogiczna*. Rękopis tej bibliografii znajduje się w Archiwum PAN, Oddział w Krakowie pod sygn. 2250.

⁶ Z nowszych opracowań należy wymienić artykuł K. Jakubiaka (1993).

Bibliografia

- Adamson J. W., 1914: *Englisch education 1789—1902*. London.
- Bahrolt F., 1870: *Der Zeitgenosse Pestalozzis, sein Verhältniss zum Philantropinismus und zur neueren Pädagogik*. Neustadt.
- Barth P., 1920: *Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Bedeutung*. Leipzig.
- Barycz H., 1969: *A. Karbowski — człowiek i dzieło. W pięćdziesiątą rocznicę zgonu*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 2.
- Barycz H., 1961: *Zapomniany historyk wychowania i oświaty polskiej*. „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1.
- Bielska M., 1890: *Historia pedagogii*. Lwów.

- Bohálta H., 1895: *Erziehung und Unterricht bei den Griechen und Römern*. Gütersloh.
- Brouard E., 1908: *Essai d'histoire critique de l'instruction primaire en France de 1789*. Paris.
- Cole P. R., 1907: *Herbart and Froebel, an Attempt at Synthesis*. New York.
- Compayré G., 1904: *Herbart et l'éducation par l'instruction*. Paris.
- Compere M. M., 1995: *L'éducation en Europe*. Paris, s. 12.
- Danysz A., 1910: *Pedagogika (historia)*. W: *Encyklopedia wychowawcza*. T. 8. Warszawa, s. 162—201.
- Denifle H., 1885: *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin.
- Falkiewicz K., 1901: *Działalność pedagogiczna ks. Grzegorza Piramowicza. (W stuletnią rocznicę śmierci)*. „Szkoła”, nr 29.
- Hulewicz J., 1960: *Działalność wydawnicza Akademii Umiejętności w Krakowie w zakresie historii polskiej oraz historii oświaty i szkolnictwa w Polsce w latach 1873—1918*. „Pamiętnik Literacki”, z. 1, s. 83—104.
- Hulewicz J., 1974: *Historia wychowania i oświaty*. W: *Polska Akademia Umiejętności 1872—1952. Nauki humanistyczne i społeczne*. Wrocław, s. 225—233.
- Jakubiak K., 1993: *Dyskusje o statusie metodologicznym oraz zadaniach dydaktycznych historii wychowania w okresie II Rzeczypospolitej*. W: *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*. Łódź, s. 26—32.
- Johann Arnos Comenius, sein Leben und seine Werke*. 1892. Hanower.
- Karbowiak A., 1901: *Materiały ilustracyjne do dziejów pedagogii i szkół w Polsce*. „Muzeum”.
- Karbowiak A., 1900: *Stan badań na polu dziejów wychowania, szkół i nauk w Polsce*. W: *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich*. Kraków, s. 7.
- Kaufmann G., 1888, 1896: *Die Geschichte der deutschen Universitäten*. Bd. 1, 2. Stuttgart.
- Keller L., 1862: *Erziehungsgeschichte in Skizzenn und Bildern, mit vorwiegender Rücksicht auf das Volksschulwesen*. Essen.
- Keller L., 1890: *Kurze Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes mit vorwaltendër Rücksicht auf das Volksschulwesen*. Freiburg.
- Kukulski Z., 1913: *W sprawie zwyczajnej Katedry Pedagogiki i Dydaktyki oraz Katedry Dziejów Edukacji Narodowej na Uniwersytecie Jagiellońskim*. „Którzy idziemy”, nr 1, s. 117—132.
- Kuliczkowski A., 1869: *Grzegorz Piramowicz. Ustęp z dziejów dydaktyki narodowej*. „Szkoła”, nr 2, 3, 6, 9.
- Loos J., 1906: *Encyclopädisches Handbuch der Erziehungskunde*. Wien—Leipzig.
- Majchrowicz F., 1907: *Historia pedagogiki dla użytku seminariów nauczycielskich i nauki prywatnej*. Lwów, s. 1.
- Majorek Cz., 1987: *Przewyciężenie diaspozy. Współczesne tendencje w rozwoju historii wychowania*. W: *Szanse naukowego rozwoju pedagogiki. Wybór*. Oprac. S. Palka. Kraków.
- Meissner A., 1989: *Polskie podręczniki do historii wychowania*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, T. 32., s. 155—168.
- Mikulski A., 1912: *Ks. Hugo Kollątaja szkoły średnie*. „Muzeum”.
- Moore T., 1911—1913: *Encyclopaedia of education*. New York.
- Możdżeń S., 1993: *Warsztat bibliograficzny historyka oświaty*. W: *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*. Łódź, s. 290—294.
- Paulsen F., 1885: *Geschichte des gelehrten Unterrichtes auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. Berlin (wyd. 3: 1919—1921).
- Raymond D., 1865: *Dictionnaire d'Education Publique et Privee*. In: *Nouvelle Encyclopedie Theologique*. Paris.
- Sawczyński Z., 1892: *Przyczynek do historii szkół ludowych w kraju naszym*. „Szkoła”, nr 28.
- Schmid K. A., 1884—1902: *Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit, bearbeitet in Gemüinschaft mit einer Anzahl von Gelehrten und Schläner*. Bd. 1—5. Stuttgart.

- Sowa L., 1909: *Stanowisko Herbarta wobec matematyki i nauk przyrodniczych*. „Muzeum”.
- Stümpell L., 1894: *Das system der Pädagogik Herbarts*. Lipsk.
- Świechło W., 1894, 1895: *Szkolnictwo ludowe na wystawie krajowej we Lwowie w roku 1894*. „Szkoła”, nr 42, 45—47, 49, 50, 52; nr 3—5, 8, 11, 14, 19, 20, 22.
- Udziela S., 1892: *Nasze szkoły ludowe za czasów Komisji Edukacyjnej*. „Szkoła”, nr 7, 8.
- Weiss A., 1904: *Geschichte der österreichischen Volksschule 1792—1848*. Bd. 1—2. Wien.
- Wisłocki W., 1878, 1882: *Bibliografia z zakresu historii literatury i oświaty w Polsce*. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, T. 1, 2.
- Zaleski S., 1912: *Ks. Hugo Kollątaj. Szkic biograficzny na tle jego działalności politycznej i pedagogicznej*. „Głos Nauczycielstwa Ludowego”.